

NARAŠČANJE ZUNANJEGA PRIMANJKLJAJA IN GOSPODARSKA RAST

Franček Drenovec *

Povzetek

Zunanjega primanjkljaja v zadnjih dveh letih niso povzročili prehodni dejavniki, temveč nekatere temeljne značilnosti strukture in dinamike domače porabe. Ni videti trenda morebitnega umirjanja, prej obratno. Zmanjševanje primanjkljaja z enostavnim rezanjem porabe, z restriktivnimi politikami, bi samo zmanjšalo gospodarsko rast. V prispevku je zato pozornost usmerjena k »modelu« rasti in k pomanjkljivostim, zaradi katerih ni (več) dovolj učinkovit.

Abstract

The foreign deficit of the past two years cannot be attributed to transitional factors, but to some basic features of the structure and dynamics of domestic consumption. There are no signs of a possible reversal of the new trend, rather the opposite. Reducing the deficit with simple restrictive policies, aimed at domestic demand, would only reduce growth. Attention is therefore focused at the existing growth »model« and the weaknesses which impair, or have begun to impair its efficiency.

1. IZGLEDI ZA LETO 2000

V prvem polletju 2000 je znašal porast realnega BDP 4,9%, pri čemer medletno primerjavo precej moti veliko lansko nihanje »neto (indirektnih) davkov«; porast skupne dodane vrednosti tj. BDP, zmanjšanega za ta člen, je bil 5,8%. Ker ni videti, da bi se tekoča dinamika že obračala, se zdijo še naprej zanesljive napovedi o letošnji okrog 5-odstotni rasti, že drugo leto zapored. Letos se povečuje celo zaposlenost, po okrog 2% na letni ravni, pretežno v storitvah, vendar je prenehalo tudi zmanjševanje v predelovalnih dejavnostih.

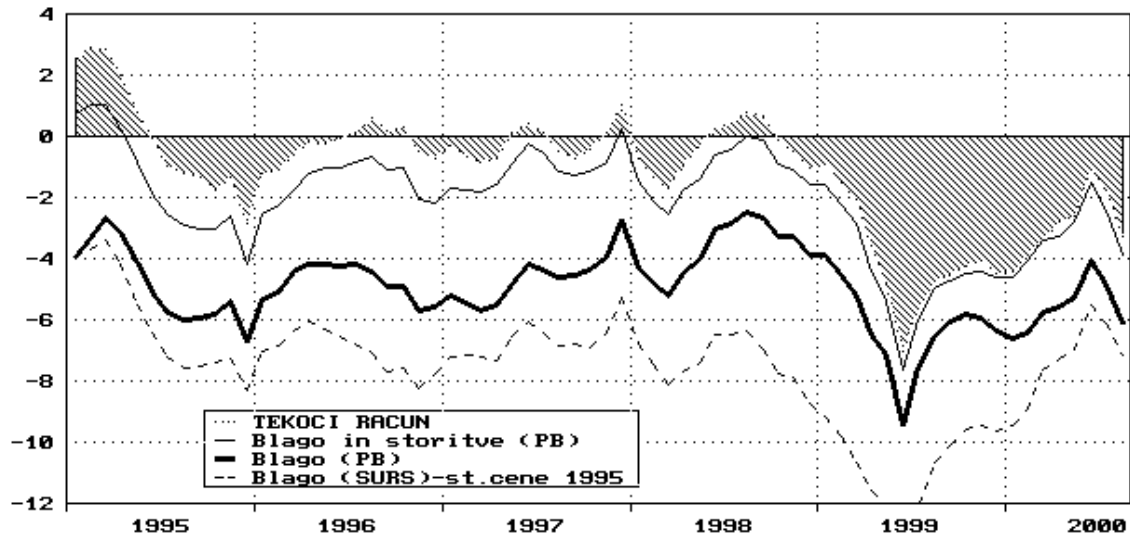
Rast poganja, drugače kot lani, izvozni sektor, na prvem mestu predelovalne dejavnosti, ki bodo izkazale »rekordno« okrog 8-odstotno rast. Zadnji primerljivo visok podatek je bil 7,3% v prvem letu izhoda iz »transformacijske depresije«, 1994. K agregatni rasti prispeva letos zelo izrazito tudi gostinstvo (po lanski krizi), nadpovprečno pa še promet. Poleg izvozno usmerjenih aktivnosti kaže soliden medletni porast še gradbeništvo; tekoči trend je po prehodni umiritvi po lanskem višku spet zelo močan. Podobno sliko kaže uvoz investicijskih dobrin, kar pomeni, da se ohranja tudi drug značilen vir rasti tj. investicijsko povpraševanje.

S to strukturo rasti se obnavlja ravnovesje, ki je bilo porušeno lani. Lansko rast je ustvarilo domače povpraševanje, ki je povleklo predvsem gradbeništvo (za 14%) in trgovino (za 7%) – ter povečalo zunanji primanjkljaj za 3% BDP. Letošnji vzorec rasti je spet vzdržen.

* Franček Drenovec je svetovalec vodstva v Banki Slovenije. Tel. 1719-516, e-mail franc.drenovec@bsi.si.

V tretjem četrtletju je bil realni blagovni primanjkljaj (v cenah 1995) že nazaj na ravni, na kateri je bil pred polletjem 1998. Če ocenimo, da bo celoletni skupni tekoči primanjkljaj okrog 3% BDP – lani je bil 4% - pri čemer bo medletno poslabšanje pogojev menjave učinkovalo z okrog 2% BDP, bo zunanji primanjkljaj letos realno manjši za okrog 3% BDP ali za približno toliko, za kolikor se je lani povečal; glej sliko^{1,2}. K zmanjšanju realnega neravnovesja je prispevalo letošnje zelo ugodno tuje povpraševanje, na strani uvoza pa občutno opešanje končne porabe prebivalstva po podražitvah derivatov, kar je vsaj v drugem in tretjem četrtletju (še) kompenziralo ponovno rast investicijskega uvoza.

Slika 1: Zunanji sladi v % BDP (desezonirano)

2. IZGLEDI NA SREDNJI ROK: NERAVNOVESJE

V najbolj kratkem roku, za leto 2000, so torej informacije v glavnem zelo pozitivne. Če želimo podaljšati ocenjevanje v srednjeročni horizont, pa moramo pogledati nekatera druga razmerja. Saldo tekočih transakcij je mogoče izkazati kot razliko med investicijami in ustvarjenim varčevanjem tj. ostankom razpoložljivega dohodka (v Sloveniji je približno enak BDP) po končni porabi prebivalstva in države. Gibanje zunanjega primanjkljaja je v *sliki 2* razloženo z gibanjem teh dveh (bruto) agregatov.³

¹ Ocene za leto 2000 so narejene na podlagi trendov v plačilni bilanci do julija 2000. Podatki za avgust so izkazali negativen zasuk, o katerem v času pisanja ni mogoče vedeti, če se bo nadaljeval in pomembneje vplival že na letošnje rezultate.

² Merjeno *realno* tj. v stalnih cenah 1995 je znašal *blagovni primanjkljaj* (po podatkih zunanjetrogovinske statistike) od polletja 1995 do polletja 1998 stabilno okrog 7% BDP, potem je porasel in se do tretjega četrtletja 2000 spet znižal na okrog 7% BDP.

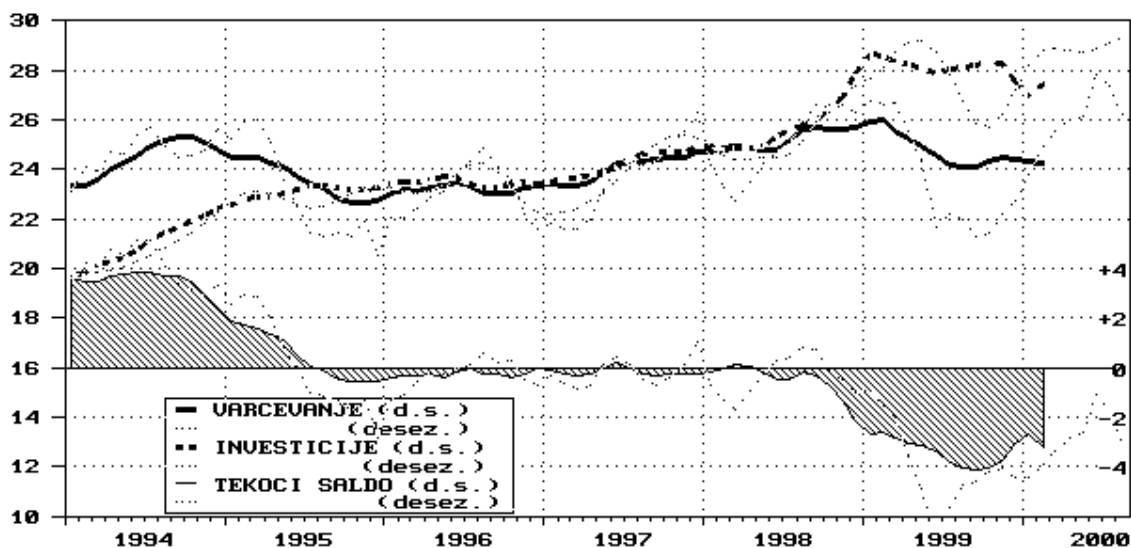
Nominalno se je blagovni primanjkljaj (po podatkih plačilne bilance, ki so nekoliko nižji) od drugega polletja 1995, ko je dosegel 6% BDP stalno zmanjševal, do okrog 4% BDP v prvem polletju 1998 – očitno na račun izboljševanja pogojev menjave. V tretjem četrtletju 2000 je znašal spet 5-6% BDP, na račun obratnih pogojev menjave.

(Po podatkih nacionalnih računov je izboljševanje pogojev menjave med letoma 1995 in 1999 zmanjšalo vrednost primanjkljaja blaga in storitev za 2,3% BDP. Na podlagi podatkov ARC BS za blago, do avgusta 2000, lahko sklepamo, da bo letos približno tako velik obraten učinek, v samo enem letu.)

Letošnji *skupni tekoči primanjkljaj* – okrog 3% BDP – bo v primerjavi z zadnjim obdobjem brez primanjkljaja tj. s prvim polletjem 1998 vseboval razen opisanih negativnih učinkov pogojev menjave še za okrog 1% BDP poslabšanja saldo turizma in dohodkov od kapitala (obresti) v tem času.

³ Mesečni podatki so ocenjeni prek relevantnih indikatorjev, vendar prilagojeni letnim podatkom ter za leto 1999 in prvo polletje 2000 tudi »poskusnim« četrtletnim podatkom nacionalnih računov (za zunanji saldo je

Slika 2: Varčevanje, investicije in tekoči saldo, v % BDP
 ([a] 1-letne drseče sredine, [b] desezonirano)

Varčevanje se je v obravnavanem obdobju ustvarjalo kot sorazmerno stabilen delež BDP, to se pravi, da rast končne porabe v povprečju ni prehitela rasti BDP (niti zaostajala za njo), nasprotno pa je razviden stalno naraščajoč trend investicij. Trendno razpiranje škarij je povzročalo do leta 1995 zmanjševanje izhodiščnega zunanjega presežka (ki je znašal ob osamosvojitvi preko 10% in v povprečju leta 1992 še vedno 7%), od konca leta 1998 naprej pa rast primanjkljaja.

Izravnani tekoči račun v vmesnem triletnem obdobju, na katerega smo se navadili kot na normalno sestavino slovenskega »modela«, je povzročilo v glavnem sovpadanje spodnje faze ciklusa končne porabe prebivalstva in ciklusa izboljševanja pogojev menjave, tako da je tri leta zapored, izjemoma, rast varčevanja sledila rasti investiranja.

Po ekstremnem lanskem porastu investicijske porabe, osredotočenem v drugem četrtletju je sledilo prehodno umirjanje, letos pa so se gibanja očitno vrnila na »linijo trenda«. Le-ta je povprečna letna 12-odstotna realna rast investiranja v vsem obdobju 1993-2000. Takšna je bila že do lanskih »dogodkov« tj. v obdobju 1993-1998, približno takšna pa bo tudi v povprečju za 1998-2000.

Letos dodatne destabilizacije zaradi tega ne bo, zaradi nadpovprečnega lanskega in ustreznega podpovprečnega letošnjega porasta investiranja, ter zaradi močne umiritve končne porabe. Če se bo trend rasti investicijske porabe nadaljeval, tudi če z nekoliko nižjo dinamiko – in zaenkrat ni nobenih znakov, da se ne bi – pa se bo zunanji primanjkljaj v letu 2001 zanesljivo spet povečal, in še naprej v naslednjih letih.

Leta 1998 je znašal delež investicijske porabe v BDP še 25,6%, lani 27,9% in v prvem polletju 2000 (po »poskusnem izračunu« SURS) 28,6%. Treba se je spomniti, da se je zgodil češki plačilnobilančni zlom leta 1997 tedaj, ko je dosegel njihov delež investiranja v BDP 31-32%. Če naredimo najbolj optimistično projekcijo za naprej, se pravi z neprekinjeno

upoštevano, da ta statistika v času pisanja še ni vključila učinkov zadnjih metodoloških sprememb plačilne bilance). Časovne vrste so ocenjene do avgusta 2000, seveda pa se proti koncu obdobja zanesljivost ocen zmanjšuje zaradi postopnega rahljanja stika s temeljnimi nacionalnimi računi.

pozitivnim scenarijem evropske konjunktura, bo Slovenija pri danem trendu rasti investicij dosegla to točko že v začetku leta 2002. Če se investiranje – kakorkoli – močno zavre, recimo na 9-odstotno letno rast, bo dosežena ta točka v začetku leta 2003.⁴

Slovenski »model« rasti ne vsebuje več zunanjskega ravnovesja, kot je to vsaj izgledalo še do predlani. Nasprotno, generira naraščajoče neravnovesje.

3. STRUKTURA GOSPODARSKE RASTI

Katere vrste porabe povzročajo neravnovesje?

Na prvem mestu je še iz časov pred osamosvojitvijo podedovana visoka raven osebne porabe. Kot se je videlo v *sliki 2*, se delež (osebne in državne) končne porabe v BDP v preteklosti ni povečeval, vendar je v primerjavi z drugimi evropskimi državami, ki se grejo pospešen razvoj, ta raven sistematično za kakšne 3 strukturne točke v BDP »previsoko« (glej tabelo). Visoka raven porabe odraža (podedovane) visoke ravni plač in drugih dohodkov od dela, relativno na produktivnost tj. na ustvarjeno dodano vrednost (ali BDP) na zaposlenega, ter seveda ogromne in naraščajoče fiskalne transfere prebivalstvu.

Tabela: Osnovna struktura porabe BDP: nekaj primerjav

	Slovenija			Madž. (1998)	Češka (1999)	Avstrija (1999)	Finska (1999)
	(92-95)	(96-98)	(1999)				
Končna poraba	77,6	76,7	76,2	74,3	73,1	76,0	71,9
Prebivalstvo + NPISG	57,2	56,5	55,6	64,1	53,4	56,3	50,6
Država	20,4	20,3	20,6	10,2	19,7	19,7	21,3
Bruto investicije	20,3	24,4	28,2	26,8	28,4	24,8	19,8
v osnovna sredstva	19,7	23,5	27,2	21,4	26,4	24,3	19,3
v zaloge	0,6	0,9	1,1	5,4	2,1	0,5	0,5
Tujina (blago+storitve)	+2,1	-1,1	-4,4	-1,1	-1,6	-0,8	+8,3
BDP	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Na drugem mestu so investicije, ki so verjetno v letu 1999 dosegle raven, ki je že presegla »vzdržno« po normalnih – evropskih – kriterijih za naglo razvijajoča se gospodarstva. Trend rasti pa se v letu 2000 še nadaljuje. Kaj je »vzdržno«, je seveda odvisno tudi od drugih parametrov porabe, ampak prav ti so pa v Sloveniji, kot rečeno, nadpovprečno slabi. Tako bosta obe skupini porabe skupaj letos presegli ustvarjeni proizvod za okrog 3%.⁵

Ne bomo se ukvarjali s problemom, da generira ekonomski sistem sistematično previsoke (glede na produkt) ravni dohodka in porabe prebivalstva. Kar zadeva plače oziroma dohodke od dela, se zniževanje ravni preprosto ne zdi uresničljivo. Kar zadeva socialne transfere in javne storitve (npr. zdravstvo) pa se nesorazmerje že odraža, v fiskalnem sektorju, tako intenzivno, da je že itak na najbolj nujnem dnevnem redu vlade.

⁴ Ugodno tuje povpraševanje daje v tem izračunu 4,5-odstotno letno rast BDP. Če se zmanjša rast investicijske porabe na 9%, se zmanjša rast BDP na 4,2%.

⁵ Letošnji primanjkljaj bo vseboval tudi okrog 2% učinka medletnega poslabšanja pogojev menjave, kar pa je približno ekvivalentno predhodnemu nekajletnemu izboljševanju. Dosežene relativne cene mednarodne menjave so spet približno take, kot so bile pred petimi leti in celo precej ugodnejše, kot so bile pred šestimi leti. Čeprav se je primanjkljaj letos realno zmanjšal, je okrog 3% BDP sedaj pač njegov »pravi« obseg.

Visoka rast investiranja odraža v zadnjih letih predvsem že zelo zamujene procese tehnološke prenove v industriji, precejšnje nabave komunikacijske tehnologije, nadpovprečno širjenje kapacitet v trgovini ter velike infrastrukturne projekte pod okriljem javnega sektorja. Slednji se ustvarjajo »z odlokom« in bi jih bilo mogoče - »tehnično« - na prav tak način tudi skrčiti.

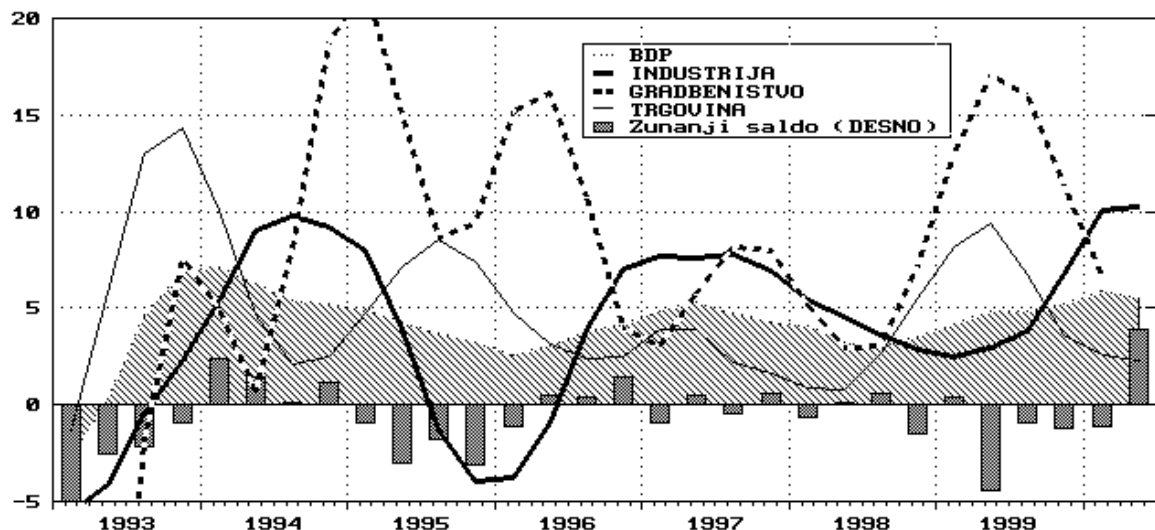
Vendar so investicije, tudi javne, tudi dejavnik gospodarske rasti. Tako radikalna redukcija investiranja, ki bi zaustavila nadaljnjo trendno rast zunanega primanjkljaja, bi znižala tudi odgovarjajoči del povpraševanja po domačih investicijskih inputih, proizvodnji in zaposlenosti. Resnični problem je ta, da smo že povsem v območju (zelo elastičnega) trade-offa med rastjo in stabilnostjo. V nadaljevanju si zato postavimo kot primarno vprašanje o značilnostih generiranja gospodarske rasti v Sloveniji.

3.1. Struktura rasti

Razložili bomo tri skupine proizvodnih panog: *predelovalne dejavnosti*, ki jih bomo imenovali tudi industrija,⁶ vse druge pa neindustrija, *gradbeništvo* in *storitve*. V letu 1999 je bil delež industrije v skupni dodani vrednosti 32% in delež predelovalnih dejavnosti 28%; delež gradbeništva je bil 6%. V okviru storitev so panoge, ki sodijo v glavnem v ožji državni sektor (uprava, izobraževanje, zdravstvo) zavzemale 17% skupne dodane vrednosti, druge storitve, pogojno imenovane »privatne« pa 41%.

Slovenski specifikum je velika zastopanost gradbeništva, in še bolj njegova stalno visoka rast, povprečno po 9-10% letno v vsem obdobju po izhodu iz uvodne krize. Storitve so rastle nadpovprečno v »prvem obdobju«, približno do leta 1995, v »drugem obdobju« pa njihov tempo peša, agregatno rast pa poganja poleg gradbeništva vse bolj industrija, z okrog 6-odstotno povprečno dinamiko od vključno leta 1997 naprej in, zaradi večje »uteži«, seveda z veliko večjim prispevkom kot gradbeništvo.

Slika 3: Letne stopnje rasti BDP in dodanih vrednosti panog v %; medletne spremembe tekočega salda, izražene v % BDP

⁶ Po veljavni (mednarodni) statistični klasifikaciji vključuje industrija poleg predelovalnih dejavnosti (v Sloveniji 87%) še rudarstvo (4%) in oskrbo z električno energijo, plinom in vodo (9%).

Rast neindustrije vleče v glavnem domače povpraševanje, rast industrije pa v glavnem tuje. V *sliki 3* je storitveni sektor aproksimiran s trgovino. Poleg zasuka temeljne strukture generiranja rasti od storitev k industriji kaže slika tudi pogosto ciklično izmenjevanje, zadnje v letih 1999 in 2000. Med obema vzorcema rasti je seveda pomembna razlika: kadar vleče bolj domače povpraševanje tj. kadar ne poganja industrija, spremlja rast BDP zelo značilno tudi rast zunanjega primanjkljaja – in obratno.

3.2. Neindustrija

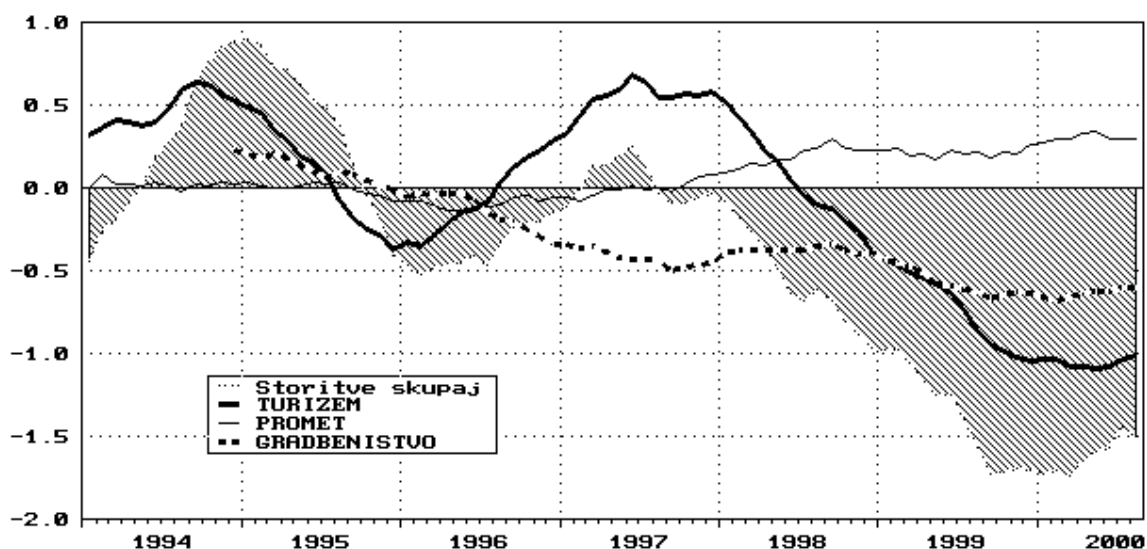
Kako to, da je prispevanje storitvenega sektorja k agregatni gospodarski rasti vse bolj skromno, namesto obratno, in kako to, da obravnavamo kot izvozni sektor samo industrijo?

Dejstvo je, da so se izgradile v Sloveniji v preteklih desetletjih pomembne izvozne kapacitete v turizmu, prometu in gradbeništvu. Leta 1998 (leto 1999 je bilo netipično) so ustvarile storitve 18% skupnega izvoza blaga in storitev, v tem turizem 10% in promet 5%.⁷ Še bolj pomembni so neto učinki: blagovni primanjkljaj v višini 789 mio USD je pokrili v višini 493 mio USD presežek storitev (turizma 530 mio, prometa 131 mio, gradbeništva 38 mio).

Drugo dejstvo pa je, da neindustrija to »tradicijo« počasi izgublja, bolj kot dograjuje (*slika 4*). Gradbeništvo so posrkala obsežna javna naročila, tako da ta panoga od leta 1999 naprej že ni več neto izvozna. Turizem ne nadomešča izpada tujskega prometa po prenehanju privlačne sile poceni bencina in brezcarinskega blaga, ter so hotelska podjetja povsem zadovoljna, kot kaže, s preusmerjanjem čimveč kapacitet na domač trg. Pozitiven neto izvozni trend je le še na področju prometa, vendar je ta zelo skromen v primerjavi s potenciali koridorja do Luke Koper.

V »prvem obdobju« po osamosvojitvi je bil domač trg za ponudnike storitev zelo ugoden, zaradi tedaj povečane rasti porabe prebivalstva in zato, ker so se s spremembo sistema mnoge možnosti za odzivanje na povpraševanje po storitvah sploh šele odprle. Rast

Slika 4: Plačilna bilanca: saldi storitev – spremembe od vrednosti povprečja obdobja 1995-96, v % BDP (povprečja preteklih 12 mesecev)

⁷ V plačilni bilanci spadajo transakcije gradbeništva med storitve, v Biltenu BS imenovane (okorno prevedene) »konstruktivske storitve«.

realnega dohodka povzročča še naprej določeno stalno prestrukturiranje porabe v smeri storitev, neodvisno od rasti agregata porabe. To je pritegnilo in še priteguje tudi del ponudbe tradicionalnih izvoznikov, gradbenike pa še posebej veliko povpraševanje javnega sektorja. Poslovanje na domačem trgu, z omejeno tujo konkurenco je seveda enostavnejše – in ne sili toliko k povečevanju produktivnosti oziroma učinkovitosti.⁸

Neindustrijski sektorji, z izjemami, so zaradi tega danes še daleč za razvojem, kakršnega je prešla industrija; zelo možno je, da so nekatere panoge celo nazadovale. Kljub zanesljivi »niši«, ki jo ima na domačem trgu večina storitev, je ta trg pač skrajno omejen, po nekaj letih prekinjenega stika s tujimi trgi pa postane vse težji tudi povratak k izvozu. Da bi bile storitve pomemben generator gospodarske rasti, bi morale biti – ali postati – učinkovite v izvozu. Do takrat pa se bo moralo zgoditi v teh panogah še precej sprememb.

3.3. Industrija oz. izvozni sektor

Kot kaže *slika 5*, se je slovenski konjunktorni cikel po osamosvojitvi prilepil na evropskega, predvsem nemškega, seveda na višji ravni dinamike (za okrog 2% letno nad evropskimi stopnjami rasti ali za okrog 3% nad nemškimi).

Ta vzorec odraža odvisnost industrijske proizvodnje od evropskega uvoznega povpraševanja. V *sliki 6* je prikazano odzivanje slovenskega realnega izvoza in industrijske proizvodnje (dodane vrednosti) na realni uvoz »osmih največjih trgovinskih partneric«.⁹ Zadnja znana analiza, z regresijo, je potrdila prevladujoče odzivanje industrijske proizvodnje na izvoz in mnogo manj na domače povpraševanje, ter negativno odzivanje na uvoz repromateriala in potrošnih dobrin.

Zanima nas učinkovitost odzivanja izvoza in industrijske proizvodnje na povpraševanje tj. plat »ponudbe«, o čemer je prikazanih nekaj osnovnih informacij v *sliki 7*. Ker so trajali cikli tujega povpraševanja v obravnavanem obdobju dokaj enakomerno okrog tri leta, smo podatke iz predhodne slike izravnali s tako dolgimi drsečimi sredinami, kar daje zadovoljive indikacije trendov.

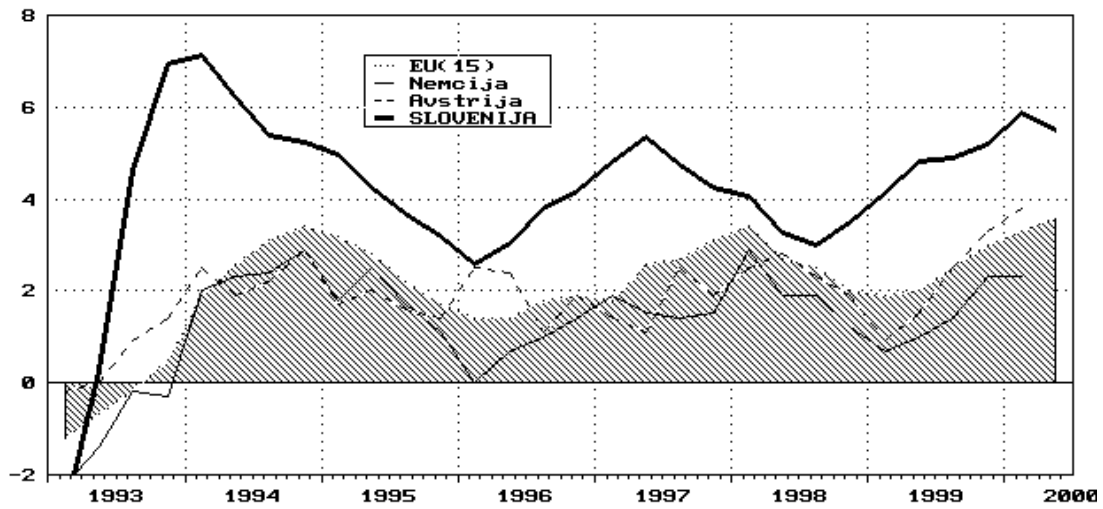
Razvidna je že omenjena različna struktura gospodarske rasti v »prvem« in v »drugem obdobju«. V prvih letih po osamosvojitvi, ko so prispevale k rasti nadpovprečno storitvene panoge, je bila industrija še pod močnim vtisom izgube jugoslovanskih trgov, tako da je bila skupna rast izvoza šibka, tedanji razmah domačega povpraševanja pa je med letoma 1993 in 1995 očitno, čeprav manj, pripomogel tudi industrijski proizvodnji. Značilni izvozno vodeni vzorec rasti se je vzpostavil šele precej kasneje, pravzaprav šele z močnim odzivom na nov evropski cikel v drugem četrtletju 1997.

V letih 1997-1998 oziroma do prvega četrtletja 1999 je rast izvoza prehitela rast tujega povpraševanja. V »drugem obdobju« imamo torej naraščajočo izvozno učinkovitost, ki daje industriji povprečno 5-6-odstotne letne stopnje rasti. Pripisemo jo lahko uspešnemu razvoju mikro-obnašalnih parametrov v tem sektorju, kot tudi rasti kapacitet po ponovnem zagonu normalnih investicijskih procesov, ki so stekli v industriji intenzivneje šele v tem obdobju.

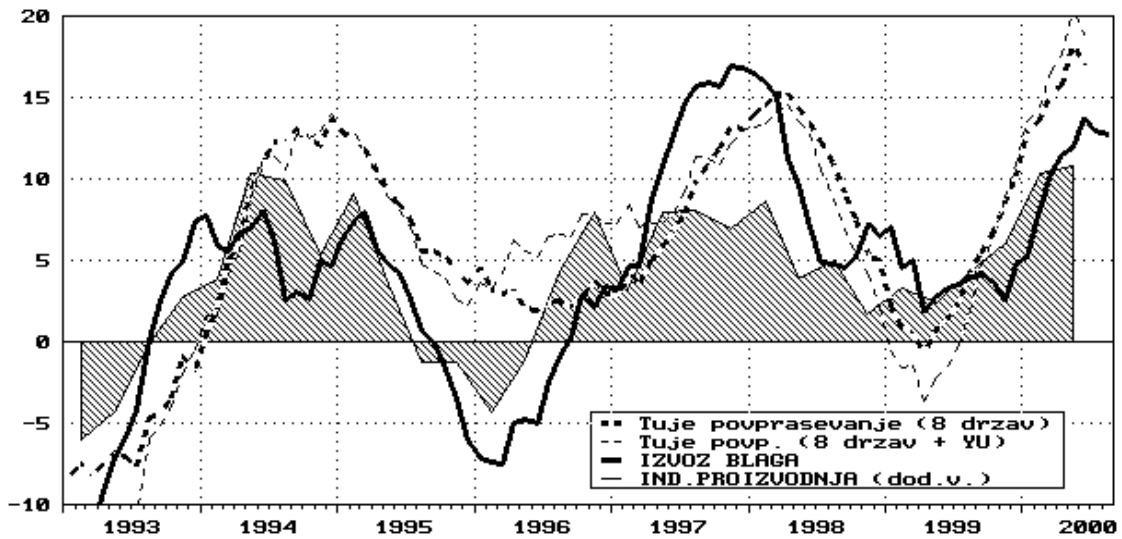
⁸ Lep primer drugačnega obnašanja je panoga trgovine, potem ko je dobila več kot obilno konkurenco prek neposrednih naložb tujcev.

⁹ Osem največjih trgovinskih partneric, za katere se v ARC BS sestavlja košarica »tujega povpraševanja« vključuje 7 držav EU in ZDA (ne pa Hrvaške), kamor je šlo v letu 1999 68% slovenskega izvoza blaga, v tem 38% - več kot polovica košarice – v Nemčijo in Avstrijo. V sliki je dodan še en agregat povpraševanja, razširjen s podatki za države nekdanje Jugoslavije (15% slovenskega izvoza, skupaj 82%). Za te države smo upoštevali realizirane vrednosti slovenskega izvoza, deflacioniranje pa je aproksimirano s pretvorbo v DEM.

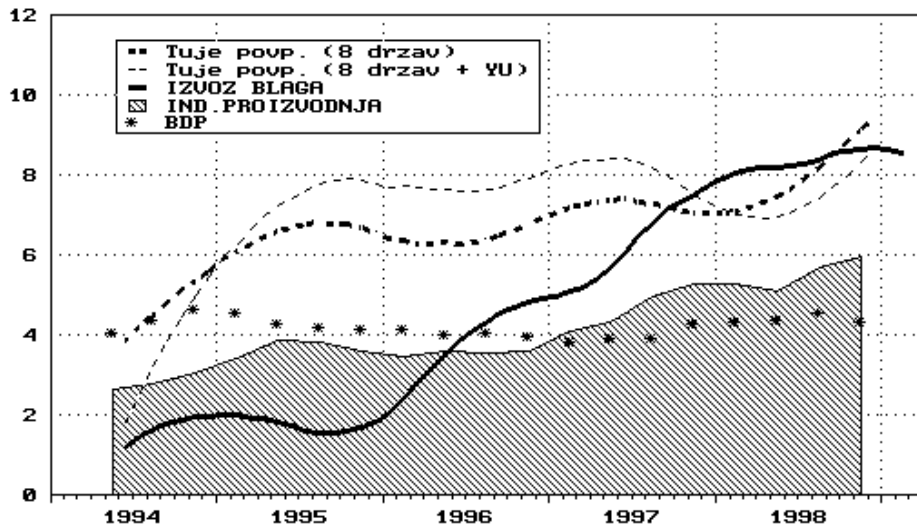
Slika 5: Gospodarska rast: letne stopnje rasti BDP v %

Slika 6: Tuje povpraševanje, izvoz in industrijska proizvodnja (letne st. rasti v %)

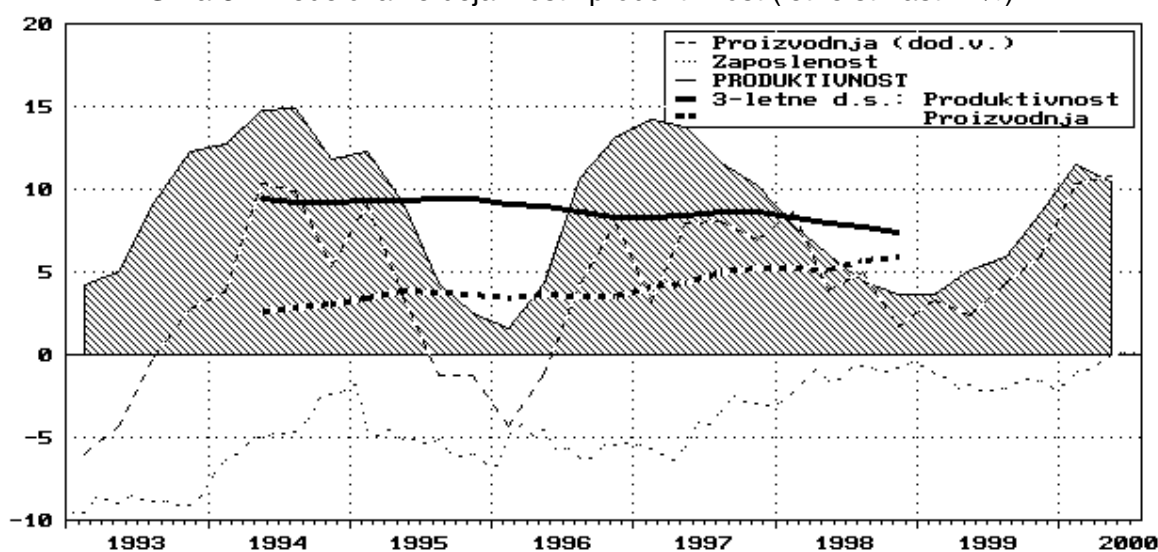
Slika 7: Tuje povpraševanje, izvoz in industrijska proizvodnja (letne st. rasti v %):
3-letne drseče sredine

Zadnja informacija, ki jo nudijo slike pa nakazuje opazno upočasnjevanje ali celo zaustavljanje nadaljnega napredovanja. Ne le, da rast izvoza ne lovi velike rasti povpraševanja v okviru zadnjega evropskega cikla, ki ga dopolnjuje tudi ponoven razmah trgov nekdanje Jugoslavije, temveč peša izvozna rast tudi absolutno. Del pešanja je pojasnjen z vzponom domačega povpraševanja v letu 1999, in ta del se ni odrazil v pešanju proizvodnje, vendar to od drugega četrtrletja 2000 naprej že ne velja več.

Kljub temu, da se je zgodila v zadnjih dveh letih nadpovprečna investicijska prenova kapacitet, se zdi, da se nekako na trendni ravni 8-odstotne rasti izvoza in odgovarjajoče 5-6-odstotne rasti proizvodnje v industriji že dosegajo kapacitetne omejitve. S tem seveda ne razumemo le fizičnih kapacitet, saj so – in morajo biti – v Sloveniji že v srednjem roku krepko prisotni tudi drugi dejavniki rasti.

Slika 8: Predelovalne dejavnosti: produktivnost (letne st. rasti v %)

V *sliki 8* lahko pogledamo še produktivnost dela v industriji.¹⁰ Če spet izravnamo cikle, dobimo upadajoč trend od uvodoma dolgo stabilne 9-odstotne povprečne letne stopnje rasti, do okrog 7,5% za povprečje zadnjih treh let. Upadanje odraža postopno izčrpavanje kvazi-produktivnosti, ki se je ustvarjala z zmanjševanjem visoke prikrite brezposelnosti v podjetjih z odpuščanjem, upokojevanjem in stečajni. Z zaključevanjem tega procesa preostajajo vse bolj le še normalni viri produktivnosti, le-ti pa dajejo, v krajšem zadnjem obdobju, okrog 6-odstotno letno rast. Ker se je zaposlenost (na ravni celotnega sektorja) v letu 2000 že nehala zmanjševati, odražajo stopnje rasti proizvodnje samo še rast produktivnosti.

3.4. Zaključek

Za srečno okoliščino je treba šteti, da je bila Slovenija v nekdanji Jugoslaviji tako močno »izkoriščana«, zaradi česar je vstopila v tranzicijo z visoko suficitarno strukturo proizvodnja-poraba. Tisto, kar so bili prej fiskalni in monetarni transferi v preostalo Jugoslavijo, je postalo nenadoma varčevanje, ki se je kazalo kot visok zunanji presežek. Druga okoliščina, ki pa ni več sreča, je bilo izjemno kvalitetno makroekonomsko upravljanje s to dediščino, tako da je presežek izpuhteval dovolj počasi, da so se lahko čim višje v smeri deleža varčevanja

¹⁰ Produktivnost je izkazana kot razmerje med rastjo realne dodane vrednosti in rastjo zaposlenosti v predelovalnih dejavnostih.

povzpele investicije, namesto da bi znižala varčevanje rast končne porabe.¹¹ Brez te dediščine, ali če bi bila zapravljena zelo na hitro, bi bila zgodba precej drugačna. Za industrijski sektor bi bilo premalo časa za prestrukturiranje tj. za razvitje zadostne nove, v Evropo usmerjene izvozne sposobnosti.

V »drugem obdobju« je prevzela vodenje gospodarske rasti industrija, z umiritvijo domače končne porabe pa se je skrčila rast v storitvenih panogah.¹² Kot kaže *slika 7*, se trend agregatne rasti s tem ni izboljšal. Rast se generira bolj ravnovesno in vzdržno (z manj zmanjševanja zunanega presežka ali povečevanja primanjkljaja), vendar trendno – v povprečju evropskega cikla – še vedno komaj dosega 4,5%. Pri tem v industriji ni videti znakov, da bi se lahko njen »rastni performans« še naprej izboljševal, prej obratno, in seveda še manj v storitvah.

4,5% je seveda visoka povprečna stopnja rasti. Zadržek je ta, da je rast še vedno neravnovesna, ter da primanjkljaj, ki ga povzroča, počasi že ni več »zmeren«. Ta stopnja rasti dejansko ni vzdržna.

Normalno je, da bo morala biti politika zaradi tega bolj restriktivna. Eno področje – socialni in drugi transferi prebivalstvu, plače v javnem sektorju itd. – je že tako napeto, da ga mora vlada hitro reševati že zaradi reševanja svojih lastnih financ. Drugo področje so javne investicije. Projekti, ki jih izvaja javni sektor, so brez dvoma izredno koristni, ampak so glede na dinamiko vračanja učinkov velik luksuz.

Jasno pa je, da povzroča preprosto rezanje porabe, končne ali investicijske, tudi rezanje povpraševanja, ki poganja del gospodarske rasti. Restriktivnost je očitno nujno potrebna, sama po sebi, brez drugih politik, pa bo le zmanjšala stopnje gospodarske rasti, po grobi oceni na 3-4% letno. S tem ni v resnici še nič rešeno.

Osnovni cilj postaja spet – kot je že bil, prvič, pred desetimi leti – usposabljanje gospodarskega sistema za bolj učinkovit vzorec rasti. Doslej, to se pravi dokler razvojni oziroma investicijski procesi še niso bili tako močni, so bili lahko tudi bolj potratni, ekstenzivni. V nekem obdobju je bilo lahko to celo narodnogospodarsko koristno, saj so vlekli proizvodnjo, kakršna je takrat bila. Sedaj se pa ta »prvi«, takrat postavljeni »model«, kot kaže, ne izide več.

4. POMANJKLJIVOSTI »MODELA RASTI«

Potencial povečevanja sposobnosti rasti – povečevanja produktivnosti - je v glavnem v industriji. Za ponazoritev, na Madžarskem se je v zadnjih štirih letih dodana vrednost predelovalnih dejavnosti povečala realno za preko 50% (v Sloveniji za 25%). Glavna mesta tehnološkega napredka so v industriji, sploh na ravni produktivnih resursov, s katerimi razpolaga Slovenija.

Rast proizvodnje – ali produktivnosti – se realizira danes v Sloveniji pretežno skozi tehnološko moderniziranje in nadomeščanje stare opreme in postopkov v podjetjih.¹³ Proces

¹¹ Med letoma 1992 in 1996 se je zmanjšal zunanji presežek (blaga in storitev) za 8 odstotnih točk BDP. Nadomestil ga je porast končne porabe za 2 točki in investicij za 6 točk (na tedaj še 23,5% BDP).

¹² Ne obravnavamo ekonomske politike in drugih vzrokov gibanj deviznega tečaja, plač, obrestnih mer itd., ki so vplivali na te spremembe.

¹³ Izpuščamo predpostavljene predhodni razvoj tj. lastniško in upravljalno »modernizacijo«, ki je omogočila zagotavljanje trgov in partnerjev, prilagajanje produktov, režime zmanjševanja stroškov itd.

teče v industriji učinkovito in racionalno, z veliko ustvarjanja lastnih virov in sorazmerno malo zadolževanja. Zelo skromno pa je *širjenje* kapacitet, malo je fizičnih investicij v nove proizvodnje. Morda je takih naložb slovenskih podjetij celo več v tujino, kot doma, saj produkti in tehnologije, ki jih podjetja obvladujejo, vse težje prenesejo slovenske cene delovne sile.

En močan indikator tovrstne negibnosti je, da se panožna struktura industrije že vrsto let praktično ne spreminja. Deleži nizko produktivnih panog (po dodani vrednosti na zaposlenega), ki so zato tudi komaj ali sploh ne donosne, so stabilni in tako tudi deleži panog z visokim razvojnim potencialom. Spet, za ponazoritev, na Madžarskem je porasel delež elektroindustrije v petih letih s 7% na 23%; v Sloveniji je bil ta delež v izhodišču višji, vendar je še vedno tam, na 11%.¹⁴ Spreminjanje strukture je kot vir rasti produktivnosti vsaj enakovredno procesom napredovanja znotraj podjetij. Glede na to, da imajo slednji meje, ki se jim v mnogih slovenskih podjetjih in panogah že približujejo, bo učinkov iz tega vira s časom vedno manj. Tisti drugi »kanal« pa ne deluje.

Pasivni impulzi spreminjanja strukture delujejo seveda normalno, s polzenjem manj produktivnih (v odnosu na stroške dela in mednarodno konkurenco) panog in podjetij v izgube. Ker pa odmiranje ne spremljajo "nova rojstva«, se ne dogaja niti to nujno dezinvestiranje, temveč se zdi vladi nekako najboljše, da se problemi odlagajo, z velikimi fiskalnimi stroški, pod okrilje Razvojne družbe, »izvoznih« subvencij in drugih državnih mehanizmov.

Negibnost na aktivnem polu prestrukturiranja odraža tveganost naložb zaradi visokih stroškov dela, pa finančne omejitve, čeprav le-te (še) ne morejo biti odločilne. Še najbolj gre za to, da so podjetja v veliki meri še »v fazi« lastnega konsolidiranja. Za majhna in srednja podjetja, kakršna sestavljajo slovensko gospodarstvo, tudi sicer ne bodo značilne zelo velike sposobnosti preskakovanja panog, produktov in tehnologij. Povrh tega pa je tudi okolje podjetij prepredeno z gosto mrežo režimov, predpisov itd. ter z odsotnostjo (sodne itd.) zaščite privatne lastnine, s čemer se državni aparati na vseh ravneh ščitijo pred napredovanjem novega privatnega sektorja.

Za razliko od navedenega vsebuje »sistem« zelo veliko razvojno živahnost in žilavost v širšem javnem sektorju, blizu politične sfere, ki producira in izvaja velike »nacionalne« projekte. Ta tok investiranja prispeva malo h gospodarski rasti, aktivira nizko produktivne panoge in brez nadzora nad njihovo (ne)učinkovitostjo, ustvarja pa nadpovprečno zunanji primanjkljaj in zadolževanje.

4.1. Zaključek o potrebnih politikah

Če pogledamo celovito sliko, bi lahko rekli, da sta dinamika in živahnost razporejeni na napačnih koncih. Problemi ne izvirajo iz posameznosti, ampak iz strukture ali razporeditve. Oba konca sta tudi oba institucionalna pola: nezadostno dinamiko kaže privatni sektor, prekomerno pa država in njena okolica.

Za spremembo dosedanjega vzorca rasti je potrebno prerazvrščanje na tej relaciji. »Ukrepi«, s katerimi se to naredi se imenujejo običajno *deregulacija*. O njih so v ustreznih strokovnih službah dobro seznanjeni, končno je sestavila posebno študijo o tem za Slovenijo tudi Svetovna banka. Relevantno je, da je deregulacija nekaj čisto drugega kot tisto, kar se pogosto razume pod »liberalizacijo«, s povdankom na sproščanju finančnih tokov. Le-ta se

¹⁴ Za Madžarsko dodana vrednost (1993-1998), za Slovenijo uteži statistike industrijske proizvodnje, ki se računajo iz skupnih prihodkov.

opravi s par zakoni in odloki, brez posledic za subjekte, ki sprejmejo odločitev. Določen vpliven del politične srenje bo vedno tudi sam zadovoljivo udeležen na zaslužkih finančnega posredništva ob liberaliziranju, tako da je motivacija zagotovljena. Deregulacija pa pomeni, nasprotno, odstranjevanje političnih subjektov – oseb, državnih in občinskih funkcionarjev, pripadnikov in podpornikov strank, iz položajev in procesov, v katerih se pretakata denar in moč. Se zdi kot nekakšno politično samomorilstvo, v resnici pa je samomor mnogo bližji, če se to ne zgodi.

Drugič, učinki bodo še naprej sorazmerno omejeni, dokler ne bo na trgu dovolj produkcijskega faktorja, ki šele daje večjo dodano vrednost na zaposlenega (ali BDP per capita), tj. *znanja*. To je najbolj preprosta računica. Vlada si mora biti zelo na jasnem o »nacionalnih razvojnih projektih« ter o razliki med investicijami v buldožerje in v univerze, kadar obojih hkrati ni mogoče imeti.¹⁵ Drugih »prioritet« razen navedenih dveh, in seveda nujne fiskalne sanacije, pa niti ni videti.

Za ekonomsko politiko bo zato odslej vse precej drugače, kot je bilo doslej. Prvič, rang omejitev, s katerimi se bo soočala v naslednjem obdobju bo povsem neprimerljiv z dosedanjimi izkušnjami.¹⁶ Drugič, večji del preteklega desetletja se je ukvarjala ekonomska politika v glavnem s premočrtnim nadzorom, z »držanjem pokrova« nad porabo in s premetavanjem, kombiniranjem znotraj danega žaklja. S časom, kot je napredovalo lastniško in drugo obnašalno konsolidiranje v sistemu, je postajala (ta) politika celo vse manj naporna. Sedaj pa se zahteva spet nov aktiven, ustvarjalen poseg, morda celo primerljiv s tistim prvim, ko so tedanji akterji storili – *prvi* – korak »iz socializma v kapitalizem«. To je drugačen profil, drugačna filozofija ekonomske politike od tiste v preteklih letih.

4.2. Tuje neposredne naložbe

Glede na nizko sposobnost domačega podjetniškega sektorja za širjenje, vzpostavljanje novih proizvodenj in preskakovanje v zahtevnejše produkte in tehnologije, kar pa postaja pogoj za ustvarjanje vzdržnih (stabilnih) stopenj gospodarske rasti preko 3-4% letno – je potrebno za te procese očitno predpostaviti močnejši dotok tujih neposrednih naložb. Zaradi njihovega produktivnega učinka samega po sebi, pa tudi zaradi zgledov (tehnologije, poslovnih običajev, obnašanja do države) in dodatnega pritiska, ki jih vnašajo v ekonomsko okolje.

¹⁵ Osnoven vtis je, da so slovenski indikatorji izobraževanja zelo dobri do ravni srednjih šol, pa potem solidni še naprej do stopnje zajetosti tekočih generacij v višje šolanje, nekako do starosti 21 let. Vsi indikatorji izgledajo precej nad tistimi, na primer, za Češko in Madžarsko, in ne zaostajajo mnogo za avstrijskimi. Ampak, kadar se pa govori o »novi ekonomiji«, je pa verjetno relevanten podatek, na primer, da je na Finskem razmerje med številom študentov in populacijo, staro od 20 do 29 let, skoraj enkrat večje kot v Sloveniji. Ali da je po financiranju izobraževanja na univerzitetni ravni, relativno na razvitost, Slovenija še precej na dnu evropske lestvice (precej višje pa po financiranju osnovnega in srednjega izobraževanja).

Za novo ekonomijo in nasploh za uspešen gospodarski razvoj je relevanten tudi naslednji povzetek za Irsko – da so približno od časa vključevanja v EU naprej »irske vlade dajale jasno prednost izboljševanju izobraževalnega sistema, na račun sistemov socialne zaščite in zdravstvenega varstva, ter za ceno odlaganja infrastrukturnih projektov«.

Iz časopisov je razvidno, da prejema vlada obilo idej in pobud okrog »nove ekonomije«. Za upati je, da se bo ukvarjala z novo ekonomijo na ravni in na način, kot se z njo ukvarjajo vlade, in ne tako, kot se z njo ukvarjajo trgovci in vsakovrstni posredniki. Ko so bile aktualne »nove finance«, ali kako se je že reklo vsemu tistemu, se politika v tej dilemi ni vedno najboljše znašla.

¹⁶ Če se je leta 1995 zunanje ravnovesje iz določenih razlogov porušilo za 4% BDP, se je samo za toliko zmanjšal zunanji presežek. Leta 1999 je zaradi nečesa takega porasel primanjkljaj na 4% BDP. Kaj pa, ko je primanjkljaj že v izhodišču 3 ali 4 ali 5% BDP? Vsaka odločitev nosilcev ekonomske politike se dogaja sedaj v povsem drugačnem kontekstu. (Pri čemer bi bil seveda najslabši odziv vsesplošna »restriktivnost«, ki zavira privatno ekonomijo, ne pa državne. To bi bil verjetno najbolj črn scenarij.)

Privabljanje neposrednih naložb ni vprašanje finančne »odprtosti«. Le-ta privablja denar, finančni tok, ter je od »absorpcijske sposobnosti« držav prejemnic odvisno, ali bo našel pot v financiranje gospodarske rasti ali končne porabe. Povsem prevladujoča izkušnja v tranzicijski regiji je, da so ti tokovi povzročali plačilnobilančne in finančne krize mnogo prej, preden so se zgodili »pričakovani« učinki v proizvodnji. Slovenija je ena redkih, če ne kar edina izjema. Privabljanje neposrednih naložb je stvar tega, kaj nudijo države v svojih realnih, ne finančnih sektorjih.

Slovenija ne nudi vsaj dveh komponent, ki sta pomembni za odločitve tujih investitorjev. Nima velike ponudbe poceni delovne sile, in ni zadosti »integrirana« (ni članica NATO; finančni sistem, telekomunikacije itd. niso v tuji lasti itd.). O neprijaznosti institucionalnega okolja je bilo že govora. Zelo velikega zanimanja ne bo v nobenem primeru, natančneje, zanimanje bo v okvirih normalnosti. To pomeni, da mora biti toliko bolj intenzivno aktivno prizadevanje na naši strani.¹⁷

VIRI PODATKOV:

Za Slovenijo: Statistični urad RS, Banka Slovenije;

Baza podatkov in nekatere metodologije Analitsko raziskovalnega centra BS

Za tujino: IMF International Financial Statistics; OECD Outlook, Main Economic Indicators, Quarterly National Accounts; National Bank of Hungary Monthly Report, Annual Report; Oxford Analytica Brief

Indikatorji izobraževanja: Key data on education in Europe, EC (Eurydice, Eurostat) 2000; Benchmarking Slovenia, RS, Ministry of Economic Affairs, Ljubljana 2000

¹⁷ Po merilih, ki so se uveljavila v odnosu do tranzicijske Evrope je država »odprta« in verodostojna članica mednarodne skupnosti tedaj, ko je v njej prisotno zadosti veliko število velikih svetovnih korporacij, in ko imajo svetovne korporacije pomemben delež nadzora nad finančnim in še kakšnim drugim strateškim sektorjem itd. Vsaj za slednje v Sloveniji ni neposredne, kratkoročno izkazane potrebe, niti koristi, je pa to pogoj za nadaljnje integriranje v mednarodno gospodarstvo ter za gospodarski razvoj in rast »na dolgi rok«. Kdor hoče biti prijatelj z velikimi in močnimi, jim mora dati za to tudi kakšno darilo.